Turkish Studies
Language and Literature
Volume 14 Issue 4, 2019, p. 1687-1706
DOI: 10.29228/TurkishStudies.36908
ISSN: 2667-5641
Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY
EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş: 05-09-2019 ***Accepted/Kabul:*** 20.12.2019

Report Dates/Rapor Tarihleri: Referee 1 (07.12.2019)-Referee 2 (02.11.2019)

This article was checked by iThenticate.

19. YÜZYIL ŞİRVAN EDEBİ MECLİSİ BEYTÜ`S-SAFA TEMSİLCİLERİNDEN: MOLLA MAHMÛD ZÛ'Î

Tunzala ALİYEVA[*]

ÖZ

19. yüzyıl Azerbaycan`da hem siyasi ve sosyal hem de edebî yeniliklerin yaşandığı bir dönemdir. Yüzyılın ilk yarısında Azerbaycan`ın güneyi İran`la, kuzeyi Rusya`yla birleştirilmiştir. 1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Aras Nehri iki ülkenin sınırı olarak belirlenmiştir. Bu dönemde dünyada ve Rusya`da meydana gelen gelişmeler Rusya vasıtasıyla Kuzey Azerbaycan`a da yansımıştır. Halkın sorunları ve istikbal endişesi, cehalet ve bundan kurtuluş yolları gibi konular eserlere yansımış, realizm ve mahallileşme akımı ile mizahi şiir revaç görmüştür. Birkaç kişi hariç önemli temsilcisi kalmayan klasik şiir eleştirilmiştir. Edebî alanda görülen gelişmeler, yeni şairlerin önemli şairler etrafında toplanması ve klasik şiiri hayata döndürme çabaları ayrı ayrı şehirlerde farklı edebî meclislerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Edebî meclisler, toplanıldığı yere, ortama veya üyelerinin terkibine göre uygun adlar almışlardır. 19. yüzyılda Azerbaycan`da faal olan edebi meclisler: Gence`de Divan-ı Hikmet, Guba`da Gülistan, Ordubad`da Encümenü`ş-Şuara, Lenkeran`da Fevcü`l-Fuseha, Şirvan`da Beytü`s-Safa, Bakü`de Mecmau`ş-Şuara, Şuşa`da Meclis-i Üns ve Meclis-i Feramuşan`dır. Çalışmanın konusunu oluşturan Molla Mahmûd Zû`î memleketi Şirvan`da faaliyet gösteren Beytü`s-Safa edebî meclisinin üyelerindendir. Beytü`s-Safa, Seyyid Azim Şirvânî`nin önderliğiyle faaliyet göstermiştir. Molla Mahmûd Zû`î, Seyyid Azim Şirvânî`nin arkadaşıdır ve birbirlerinden karşılıklı olarak etkilenmişlerdir. Çalışmada Molla Mahmûd Zû`î tanıtılmış; hakkında yapılan araştırmalardan bahsedilmiş; şairin hayatı, edebî kişiliği, eserleri incelenmiş; Beytü`s-Safa edebi meclisinden ve Zû`î`nin meclisteki yerinden söz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 19. yüzyıl, Azerbaycan edebiyatı, Klasik şiir, Beytü`s-Safa, Molla Mahmûd Zû`î.

[*] Dr. Hacettepe Üniversitesi, E-posta: tunzaleeliyeva@yahoo.com

FROM THE BEYTU`S-SAFA REPRESENTATIVES OF THE 19th CENTURY ŞİRVAN LITERARY ASSEMBLY: MULLAH MAHMÛD ZÛ'Î

ABSTRACT

19th century was a period of political, social and literary novelties in Azerbaijan. In the first half of the century, southern Azerbaijan was integrated into Iran and northern Azerbaijan was integrated into Russia. The Aras River was determined to be the border between the two countries with the Treaty of Turkmenchay signed in 1828. During that period, the developments that took place in the world and Russia were also reflected in North Azerbaijan through Russia. Topics such as public issues and concerns for the future, ignorance, and ways of getting rid of it, were reflected in the works, while realism, localization movements, and humorous poetry had become popular. Classical poetry, which has had no important representatives left except for a few poets, began to be criticized. The developments in the literary field, the gathering of new poets around important poets, and the efforts to revive classical poetry have led to the emergence of several literary assemblies in different cities. Those literary assemblies were named after the place of meeting, the environment or the composition of their members. Literary assemblies active in Azerbaijan in the 19th century: Divan-i Hikmet in Ganja, Gulistan in Guba, Encümenü`ş-Şuara in Ordubad, Fevcü`l-Fuseha in Lenkeran, Beytu`s-Safa in Şirvan, Mecmau`ş-Şuara in Baku, Majlis-i Üns and Majlis-i Feramuşan in Shusha. Molla Mahmûd Zû`î, who is the subject of the study, is a member of the Bethel-Safa literary assembly operating in his hometown Şirvan. Beyt`s-Safa operated under the leadership of Sayyid Azim Şirvânî. Mullah Mahmud Zû`î is a friend of Sayyid Azim Şirvânî and they are mutually influenced by each other. In this study, Mullah Mahmûd Zû`î is introduced; previous researches about him are presented; the poet's life, his literary personality, and his works are investigated; It is mentioned about the literary assembly of Beytü`s-Safa and the place of Zû`î in the assembly.

STRUCTURED ABSTRACT

In the 19th century, the gathering of new poets around important poets, and the efforts to revive classical poetry have led to the emergence of several literary assemblies in different cities. Those literary assemblies were named after the place of meeting, the environment or the composition of their members. In that century, assemblies of Divan-ı Hikmet, Gülistan, Encümenü`ş-Şuara, Fevcü`l-Fuseha, Beytü`s-Safa, Mecmau`ş-Şuara, Meclis-i Üns, and Meclis-i Feramuşan were active in Azerbaijan. Mullah Mahmûd Zû`î, who is the subject of this study, is a member of the literary assembly of Beytü's-Safa, which was active in his hometown, Shirvan.

In the 19th century, Azerbaijani literature developed in two main directions: romance and realism. It further progressed through four main branches: (i) classical poetry; (ii) Tekke-Sufi literature and the elegiac poetry tradition; (iii) oral folk literature/minstrel literature; (iv) realistic -

satiric poetry. These branches continued to exist under the influence of realism in the second half of the century. Many poets of the time, such as Mullah Mahmûd Zû`î, remained loyal to the classical forms but changed the content to deal mostly with the social issues of the period. There are differences even in the verse forms used by the poet.

The earliest sources about the life and literary personality of Mullah Mahmûd Zû`î are *Tezkiretüsh-Shuara* (1883) by Sayyid Azim Shirvani and *Azerbaijani Literature* by Feridun Bey Köçerli (2005: 103). Later on, Nasreddin Garayev (1979) researched Mullah Mahmûd Zû`î and the *Divan*. The first twelve pages of the 69-page machine edition of Garayev, which is written in the Cyrillic alphabet and currently kept in the archive of the Institute of Manuscripts on behalf of M. Fuzuli, Azerbaijan National Academy of Sciences (ANAS), contains information about the life and literary personality of Mullah Mahmûd Zû`î. The disorderly archive contains thirty-three poems written in Cyrillic alphabet from the *Divan* of Zû`î, as well as some notes from Garayev and the translation of several couplets from some of his poems.

Subsequent research into Zû`î and his *Divan* often repeats the above-mentioned sources. Memmedov (2003) presented four mesnawi and thirty ghazal samples in his undergraduate thesis titled "*The Life of Mirza Mahmûd Zov'i and Selections from his Divan*" at Baku Qafqaz University.

The doctoral dissertation entitled *Molla Mahmûd Zû`î`s Divan (Transcription Text-Analyzing-Concordance-Functional Dictionary)* was prepared by us (2019).

Mullah Mahmûd Zû`î lived in the second half of the 19th century. Although there is brief information about his life, the most perfect and complete information can be found in his *Divan* and *Tezkiretü`ş-Shuara* of Seyyid Azim Shirvani. According to these sources, the title, name, and pseudonym of the poet is Mullah Mahmûd Zû`î. His father's name was Cavad. According to the aforementioned sources, the poet was born in 1843 in Shirvan. His poems and Shirvani 's biography confirm that he was well-educated, he knew Turkish, Arabic, and Persian, and worked as a calligrapher. From the *Divan* and some sources, it is understood that he worked as a teacher and mullah and also had run a shoe shop. After leaving his hometown of Shirvan, he apparently experienced financial difficulties. It is also understood from the eulogium and mesnawi type of poems that he wrote for the beys and khans of the period. The poet always remembered his hometown Shirvan with longing and couldn't love Muğan and Guba/Gudyal. It is understood from his works that he has seven children but lost some of his sons.

The poet is thought to have passed away in 1910 at the age of 67.

According to his poems, Zû`î liked his poetical power and he even stated that he was the Hakani-i Shirvani of his time and his poetry was well-known in Iran and Turan, in one of his couplets. At a time when the tradition of literary assemblies was at the peak with the activity of Nazire, he was influenced primarily by Fuzuli and other poets like Seyyid Azim and Bahar. The poet made translations of Hafiz from three poems of Fuzuli and also wrote Nazire type of poems to Fuzuli and Kani-i Shirazi.

He was also fond of poets such as Sadi, Selman, Nabi, Bihud, Rahil, Ragib, Semender, Shahin, Kazim, and Garib.

Mullah Mahmûd Zû`î has three known works: (i) *Divan*, (ii) *Nasihat-ı Lokman*, (iii) *Düzd and Gazi*.

The only existing copy of ***Divan*** is kept in the ANAS Institute of Manuscripts on behalf of M. Fuzuli (Archive № Б-742). It is observed that the copies written with Nastaʿlîq calligraphy were sometimes corrected, some poems were rewritten, and some foils were missing. In the *Divan*, there are 43 eulogia (19 in Persian), 266 ghazals (13 in Persian), 15 mesnawis, one murabba, five muhammes, three tahmis, two hamadas, two terci-i bents (one in Persian), 13 verses (six in Persian), 9 rubais and two Persian matlas.

Nasihat-ı Lokman, is a work that contains a hundred pieces of advice that Zû`î has translated from Arabic. After the praise of six couplets, the poet wrote a chapter of "Sebeb-i Te`lîf-i Kitâb" of thirty eight couplets and translated the hundred pieces of advice. In the "Sebeb-i Teîlîf-i Kitâb" section, the poet mentioned the advice that Nizami wrote to his son, chanted the name of Nabi's Hayriyye and praised Lokman by referring to the story in the Qur'an. The work ends with the thirty-eight couplets "Der-Berây-ı Millet" section. The work is composed of three hundred fifty-two couplets in total. Zû`î has translated the pieces advice from Arabic to Turkish for his son Muzaffer. The work is written in mesnawi verse form with the pattern of mefâʿîlün/mefâʿîlün/feʿûlün. The old prints of the work are kept in the ANAS Institute of Manuscripts on behalf of M. Fuzuli (Archive № X-666/3362) and in Azerbaijan National Library (Archive № 8943-3/3-85). Nasihat-ı Lokman was published in 1913 by Mirza Muzaffer Efendizade in the Tbilisi Orient Printing House (Şark Matbaası). Teymur, the son of Maarif Abi, and Aslani, the son of Adil Ali, were published in Maarif Printing House in Cyrillic alphabet in 1993.

Düzd and Gazi is an example of folk tales written in prose. There are different variations of it in Persian and Azerbaijani literature. The work is nineteen pages and has religious content. The story is based on the dialogue between Düzd, the thief who knows the Qur'an and hadith, and Gazi, the veteran Muhammed ibn Gâbil. The work is kept at the ANAS Institute of Manuscripts on behalf of M. Fuzuli (Archive № X-666/5260 (2)) and the National Library of Azerbaijan (Archive № 8943-3/3-75). It was published by Mirza Muzaffer Efendizade in 1913 in the Tbilisi Orient Printing House with old letters.

Although Mullah Mahmûd Zû`î is an innovative poet with the influence of realism and localization, he is also a follower of the classical poetry tradition. This study aims to present the life and art of this poet who lived in the 19th century and is a part of the period of changes and to indicate his place in the history of classical literature.

Keywords: 19th century, Azerbaijani Literature, Classical Poetry, Beytu`s-Safa, Mullah Mahmûd Zû`î.

Giriş

19. yüzyılda Azerbaycan edebiyatı, genel hatlarıyla, romantizm ve realizm akımları etkisinde gelişim göstermiş ve dört koldan ilerlemiştir: 1. Klasik şiiri devam ettirenler; 2. Tekke-tasavvuf edebiyatı ve mersiye geleneği; 3. Sözlü halk edebiyatı/âşık edebiyatı; 4. Realist – satirik şiir. Yüzyılın ikinci yarısında bahsi geçen bu kollar realizm akımının etkisi altında varlıklarını devam ettirmişlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Molla Mahmûd Zû`î, gazelleriyle klasik geleneği devam ettirirken, kaside ve mesnevilerinde realizm akımının etkisiyle eserler ortaya koymuştur.

Molla Mahmûd Zû`î`nin hayatı ve edebî kişiliği ile ilgili bilgi veren en eski kaynaklar Seyyid Azim Şirvânî`nin *Tezkiretü`ş-Şuara*`sı (1883) ve Feridun Bey Köçerli`nin *Azerbaycan Edebiyatı* (2005) eseridir. Köçerli`nin (2005) eserinde şairin hayatı ile ilgili kısa bilgi verilmiş, eserlerinden örnekler sunulmuştur. Daha sonra Nasreddin Garayev (1979) Molla Mahmûd Zû`î ve *Divan*`ı üzerine araştırma yapmıştır. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi (AMİA) M. Fuzuli Adına Elyazmaları Enstitüsü arşivinde muhafaza edilen Garayev`in Kiril alfabesi ile yazdığı 69 sayfalık makina baskısının ilk on iki sayfası Molla Mahmûd Zû`î`nin hayatı ve edebî kişiliği hakkında bilgi içermektedir. Adı geçen arşivde dağınık şekilde bulunan el yazısı sayfalarda Zû`î *Divanı*`dan Kiril alfabesiyle yazı çevirimi yapılmış otuz üç şiirin tam çevirisi, Garayev`in bazı notları, bazı şiirlerin birkaç beytinin çevirisi yer almaktadır.

Zû`î ve *Divan*`ı hakkında daha sonra yapılan araştırmalar[1] genellikle yukarıda ismi zikrolunan kaynakları tekrarlar niteliktedir. Memmedov (2003) *Mirza Mahmûd Zöv`i`nin Hayatı ve Divan`ından Seçmeler* başlıklı lisans bitirme tezini Bakü Qafqaz Üniversitesi`nde yazmış; dört mesnevi, otuz gazel örneği sunmuştur. Tezde bulunan iki mesnevi ve dört gazel Şirvânî tezkiresinde bulunup *Divan*`da yer almamaktadır.

Molla Mahmûd Zû`î Divanı (İnceleme-Metin-Bağlamlı Dizin-İşlevsel Sözlük) başlıklı doktora tez çalışması tarafımızdan hazırlanmıştır (2019).

Zû`î`nin hayatı ile ilgili en doğru bilgiler kendi *Divan*`ı ile Seyyid Azim Şirvânî`nin *Tezkiretü`ş-Şuara*`sında (1883) yer almaktadır. *Divan*`ında Farsça düştüğü bir nottan (*Divan*, 107a) şairin 1843 yılında doğduğu anlaşılmaktadır. Seyyid Azim Şirvânî, *Tezkiretü`ş-Şuara*`sında verdiği bilgiye göre Zû`î, Şirvan`da H. 1250 (M. 1843) yılında doğmuştur (Şirvani, 1883: c. I).

Şairin mahlasındaki "Ẓû`", "Ẓau`" veya "Ẓaw`" Arapça bir kelime olup "aydın, pırıltı, ışık, ışıl ışıl; parlak, aşikar" anlamlarına gelmektedir (Steingass, 2005: 804; Mo'in, 1992: 2192). Nispet eki *î* ile birlikte kullanılarak "ışığa ait, aydınlık" anlamlarını kazanmıştır. Azerbaycan Türkçesi`nde hem Żû`î hem de Żöv`î şeklinde kullanılmaktadır. Çalışmada Steingass`a dayanılarak Żû`î şekli tercih edilmiştir.

Zû`î, asıl ismini *Divan*`ında Ayaz ve Mahmûd mazmununa telmihte bulunarak belirtmiştir:

Mənəm Maḥmûd-ı zârî ol Ayâz-ı s̱ânînün Żû`î

Ki çâruq ilə olmuş şəhrdə məşhûr dükkânı[2]

(G 220/6)

[1] Garayev (1987), Asgerli (2005), Memmedov (2003), Gayıbov (2013), Ceferzâde, Geniyev ve İsmayılova (1999), Geniyev (2010), Ceferzâde (1975; 1977a; 1977b) vb.

[2] İncelemenin metin kısmının yazı çeviriminde ə, (ق) – q, (غ) - ğ gibi sesler/harfler Azerbaycan Türkçesi özelliklerini yansıtması bakımından olduğu gibi muhafaza edilmiştir.

Divan`da şairin ismi; Seyyid Azim Şirvânî tarafından yazılarak gönderilmiş ve Zû`î tarafından *Divan*`a alınmış bir mesnevide Mahmûd olarak yazılmıştır. Şirvânî mesneviyi Molla Mahmûd Zû`î`ye hitaben yazılmıştır:

Ey olan ḥibb-i Kirdgâr-ı vədûd

Bədəni kîmyâ adı Mahmûd

(*Divan*, 9a; 69b)

Şairin unvanının mirza mı molla mı olduğuyla ilgili farklı bilgiler mevcuttur. Mirza kelimesi eski dönemlerde katiplik mesleğini yapanlara da denilmiştir (Gasımzade, 1974: 198). Aynı zamanda eğitimli, saygıdeğer kişiler ve onlara olan saygıyı ifade etmek için de isimlerin önünde mirza kelimesi kullanılmıştır (ADİL (Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati), 2006: 376). Molla kelimesi Müslüman ruhanisi için kullanılmakla beraber eski zamanlarda kendi dini okulunda ders veren/öğretmenlik yapan kişiler için de kullanılmıştır (ADİL, 2006: 382). Hamit Araslı, Molla Penah Vakıf`tan söz ederken onun molla unvanını uzun yıllar öğretmenlik yaptığı için aldığını belirtmiştir (Vakıf, 2004: 5). Zû`î, bir gazelinde hayatının bir döneminde maddi ihtiyaçtan dolayı mollalık yaptığını lakin bu durumdan hiç de hoşnut olmadığını, mollalık mesleğini sevmediğini dile getirmiştir. Farsça yazdığı 17. kasidesinde de ihtiyaçtan dolayı mollalık ettiğini belirtmiştir. Bu beyitlerde şairin Müslüman ruhanisi anlamına gelen mollalık mesleğini kastettiği görülmüştür:

Ḫarâb olaydı cəhân kâş bu fələk-i bər-bâd

Mənim bu mollâlıqə intiḫâb olan günlər

(G 65/8)

Zû`î`nin ismi 1913 yılında Tiflis`te basılmış *Düzd ve Gazi* eserinde Mirzâ Mahmûd Żû`î olarak yazılmıştır (Zû`î, 1913: 19). Seyyid Azim Şirvânî, *Tezkiretü`ş-Şuara*`sında şairden aşk meydanının sarhoşu, sevgiden perişan olmuş, bekarlık bahçesinin hür servisi, güzel şiir söyleyen Molla Mahmûd, Zû`î mahlaslı şair, diye bahsetmiştir (Şirvani, 1883: c. I). *Divan*`daki bilgilerden yola çıkılarak; şairin - hem Müslüman ruhanisi görevini hem de öğretmenlik yaptığını göz önünde bulundurarak - unvanı Molla olarak muhafaza edilmiştir.

Feridun Bey Köçerli, Molla Mahmûd Zû`î hayattayken *Azerbaycan Edebîyatı Tarihi Materyalleri* adlı kitabını yazmış ve şairden Molla Mehemmed Zû`î (1926: 136) olarak bahsetmiştir. Feridun Bey vefat ettikten sonra eski harflerle basılan bu kitabın el yazısına ulaşılamamıştır. Bu sebepten el yazısında Mehemmed mi yoksa Mahmûd mu olduğu tespit edilememiştir. Aynı kitabın *Azerbaycan Edebîyatı* adı ile Latin harfli baskısında ise şairin ismi Molla Mehemmed Zövi olarak yazılmıştır (2005: c. 2: 103).

Molla Mahmûd Zû`î`nin M. Fuzuli Adına Bakü Elyazmaları Enstitüsü`nde ve Azerbaycan Milli Kütüphanesi`nde muhafaza edilen diğer iki eseri *Düzd ve Gazi* ile *Nasihat-ı Lokman*`ın müellif ismi Mirza Mahmûd Zû`î Şirvânî olarak kayıtlıdır. Yine M. Fuzuli Adına Bakü Elyazmaları Enstitüsü`nün künyesine ulaşamadığımız *Opisanie Rukapisey* kataloğunda *Divan*`ı hakkında bilgi verilirken şairin ismi eski yazı ile Molla Mahmûd Cavad oğlu Zû`î şeklinde yazılmıştır. Şairin ismini Garayev (2012: 143) Molla Mahmûd Zövi, Garayev (1987: 140) Mirza Mahmûd Zû`î, Geniyev (2010: 42) Molla Mehemmed Zû`î, Ceferzâde, Geniyev ve İsmayılova (1999: 82) Zû`î Mirza Mahmûd, Gayıbov (2013: 161) Molla Mahmûd Zövi, Bayram (t.y.: 99) Molla Mehemmed Zövi, Asgerli (2005: 316) Molla Mehemmed Zövi, Memmedov (2003) Mirza Mahmûd Zövi şeklinde yazmıştır.

Şairin *Divan*`ında ve Seyyid Azim Şirvânî`nin tezkiresinde yer alan bilgilere dayanarak şairin unvanının, isminin ve mahlasının Molla Mahmûd Zû`î olduğuna kanaat getirilmiştir.

Şairin şiirlerinden anlaşıldığına göre hayatının farklı dönemlerinde mollalık, öğretmenlik, ayakkabıcılık yapmış, ticaretle uğraşmıştır. Örneğin, Emirhan Şirvan`a yazdığı bir mesnevide yeni göreve atanan bir memur tarafından mollalıkla görevlendirildiğini anlatmıştır. Aynı mesnevinin 20. beytinden anlaşıldığı üzere bu göreve gitmesini ondan Emirhan Şirvan istemiştir. Şair, başta bu görevinden memnun olsa da daha sonra sıkıntılar yaşamaya başlamış ve Emirhan Şirvan`dan maddi destek istemiştir:

Nərrâd-ı qəżâ çəküb baña dav

Gəldi o məqâmə bir piristav

Ḫânlar səni istəyübdi mollâ

Rûḥânî umûr içrə dârâ

Əvvəl məni nişə istədüz siz

Gəlün bu məqâmə sölədüz siz

(M 7/15; 17; 26)

Şair, *Divan*`ında Farsça olarak yazmış olduğu 17. kasidesinde talihin ondan yana olmadığını, türlü sıkıntılarla karşılaşıp borçlandığını ve bu yüzden mollalık etmeye başladığını belirtmiştir. Bir köyde mollalık eden Zû`î, köy ahalisinden zekât toplamanın zor olduğunu da dile getirmiştir (*Divan,* 161b):

به پیش خویش گرف تم طریق ملاّیی

که بلکه وارهم ازدرد ذلت و ادبار[3]

چه دانم این بتراست ازهمه مصیبتها

زکات خواستن از اهل قریه و کهسار[4]

Cəfərzadə`nin (1975: 4) verdiği bilgiye göre şair on iki yıldan daha uzun süre öğretmenlik yapmıştır. Bununla beraber o ticaretle de uğraşmıştır. Köçerli`nin (2005: 103) yazdığına göre Zû`î, öğretmenliğini Muğan`ın Hanlık köyünde yapmıştır.

Bir gazelinde Zû`î çarık dükkanının şehirde meşhur olduğunu belirtmiştir. Buradan şairin bir dönem ayakkabıcılık yaptığı anlaşılmaktadır:

Mənəm Maḥmûd-ı zârî ol Ayâz-ı s̱ânînün Żû`î

Ki çâruq ilə olmuş şəhrdə məşhûr dükkânı

(G 205/6)

[3] Belki bu dertten, bahtsızlıktan kurtulurum diye mollalık yoluna girdim (mollalık etmeye başladım).

[4] Köy ahalisinden zekât toplamanın/istemenin başıma gelecek tüm sıkıntılardan daha kötü olacağını nereden bilebilirdim ki!

Şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla Zû`î, memleketi Şamahı`yı/Şirvân`ı çok sevmiş; Muğan`da, Guba`da/Gudyal`da bulunduğu zamanlarda onu özlemle anmıştır. Örneğin, "gedəm" redifli gazelinde Muğan`ı çöl hapishanesi eziyeti olarak görmüş, bir an önce Muğan`ın karagan otundan, çer çöpünden/dikeninden kurtularak yüce Firdevs cennetinin bile kıskandığı Şirvan`a gitmeyi dilemiştir:

Qutarub məḥbəs-i şəḫrâ-yı Muğân cövrindən

Rəşk-i firdövs-i bərîn sâḥət-i Şirvânə gedəm

Ḫâr ü ḫâşâk u qarağan-ı Muğândan qutarub

Gül-i gülzâr-ı Şamâḫîdə gülüstânə gedəm

(G 140/2-3)

Aşağıdaki örneklerde şair, üzüntü derdi ile Guba`ya yerleştiğini, kışın Guba hoş olsa da yazın Şamahı`yı özleyeceğini dile getirmiştir:

Vəlîkən düşmüşəm âvârə müddətdür Şəmâḫıdan

Diyâr-ı Qübbə içrə bir nişîməndə məkânım var

Nə qədri qışdı mülk-i Qübbədə ḫ˘oşdur mənə ammâ

Bəhâr olcaq düşər yâdımə Şîrvân yüz fəğânım var

(K 7/5;7)

Nə müddətdür köñül kim tərk-i mülk-i Şîrvân qılmış

Diyâr-ı Qübbədə yüz dərd [ü] möḥnətlə məkân qılmış

(K 11/1)

Şairin 1897 yılında Bakü`de bulunduğu ve orada şiir erbabıyla tanıştığı, *Divan*`ına düştüğü nottan anlaşılmaktadır: "Tariḫ-i İslâmiyə 1315 imci ildə Bâd-ı Kûbə şəhrinə səfər etmişdim..." (*Divan*, 78b).

Bir gazelinde Bakü`de bulunan ve bugünkü ismiyle Flarmoniya Bağı, eski ismiyle Gubernator Bağı olan parktan bahsetmektedir:

Ġubernat bâğı içrə kəsrət-i ġılmân [u] ḥûrâdan

Vücûdun kəm qılub hər ḥûrdan yârın soraġ etmək

(G 110/2)

Opisanie Rukapisey kataloğunda ve Gayıbov`un *Azerbaycan`da Meşhur Olan Şuaranın Eşarına Mecmuadır* adlı eserinde Zû`î`nin babasının ismi Cavad olarak yazılmıştır (Gayıbov, 2013: 161).

Molla Mahmûd Zû`î, *Divan*`ında Farsça düştüğü notta yedi evlat sahibi olduğunu belirtmiştir. Bu notta durumunun çok perişan olduğunu, gurbet memlekette 7 küçük süt içen çocukla maaşsız, dadısız kaldığını dile getirmiştir. Sadece yiyecek derdi olmadığını vurgulayan şair alemlerin Rabbi Allah`ın sonsuz lütfundan dert ve üzüntüsüne çare kılacağını umut etmiştir. Şair, 7-8 gün

içinde/kısa zaman zarfında dert ve üzüntüsünün eğlenceye, itibarsızlığının saygıya dönüşeceğine inanmıştır. Şair, notunu dua ile bitirmiş, her zorluktan sonra kolaylığın geldiğini, Allah`ın fakirlerin davetine/duasına icabet edeceğini söylemiştir (*Divan,* 140a). *Nasihat-ı Lokman* adlı eserinde belirttiğine göre Muzaffer isimli oğlundan büyük olan evlatlarını kaybetmiştir (*Nasihat-ı Lokman,* 1913: 2) Hatta şair, Mirza Ahmed adlı oğlunu on yaşındayken, 1891 yılının Eylül ayında kaybettiğini Farsça yazdığı şiirinde şöyle anlatmıştır:

"Gurbet memlekette Allah büyük keramet gösterdi. Gözün ışığı ve can gibi oğlan (verdi), nasıl bir oğlan! Mirza Ahmet, yaşı on olmasına rağmen ilmi yüz yaşındakinden daha fazlaydı. Hicri 1309 senesinde Sefer ayının üçü dünyadan göçtü. Bu cennet kuşu uçtu ve Kevser`in yanında oturdu. Beni canlı canlı cehennemin içine koydu" (*Divan,* 159b).

On altı yaşındaki oğlu hayatta kaldığı için duyduğu mutluluğu *Nasihat-ı Lokman* adlı eserinin "Sebeb-i Te`lîf-i Kitâb" bölümünde dile getiren şair, burada oğlu Muzaffer`in Farsça bildiğini, Fransızca ve Rusça okuyup yazmayı öğrenmesini de dilediğini dile getirmiştir:

Müẓəffər isminə olduñ müsəmmâ
Oḫu ol mə'rifət mülküñə Dârâ

Be-ḥəmdu`llâh ki var səndə ẕəkâvət
On altı sinniñə yetdiñ səlâmət

Oḫuduñ ṣərf nəḥv mənṭiqi sən
Bilirsən Fârsî 'elmin də əḥsən

Firənk Rusdan bir qədər bilsən
Onuñ təqrîr təḥrîrin də qılsan
(Zû`î, 1913: 2)

Zû`î`nin nerede ve kaç senesinde öldüğü çelişkilidir. Memmedov (2003: 2) "Araştırdığımız kaynaklarda Zöv`i`nin vefat tarihi kesin olarak gösterilmemiştir. Onun 1915 yılına kadar hayatta olduğu tahmin edilmektedir" demiştir. Ceferzâde, Geniyev ve İsmayılova (1999: 82) şairin ölüm tarihini 1910 olarak göstermiş ve "Zû`î 1910 yılında 95 yaşında iken Muğan`da – Cavad köyünde vefat etmiştir." demişlerdir. Aynı kaynak şairin doğum tarihini 1845 olarak gösterdiği için böyle bir ihtimal mümkün değil. Ceferzâde, *Yeni Şirvan* gazetesine yazdığı yazısında Zû`î`nin doğum tarihini 1815 olarak gösterirken ölüm tarihini 1910 olarak göstermiştir (1975: 4). Zû`î, 1903 yılında yazdığı *Nasihat-ı Lokman* kitabında altmış yaşında olduğunu belirtmiştir. Eğer Ceferzâde`nin belirttiği gibi doksan beş sene yaşadıysa (1975: 4) şairin 1910 değil 1938 senesinde vefat etmiş olması gerekir. Zû`î`nin *Şark-ı Rus* gazetesi övgüsüne yazdığı şiiri bulunmaktadır. *Şark-ı Rus* gazetesi 1903-1905 yılları arasında çıkmıştır. Eğer Ceferzâde (1975: 4), Ceferzâde, Geniyev ve İsmayılova`nın (1999: 82) belirttiği gibi 1910 yılında vefat etmişse 95 yaşında değil 67 yaşında vefat etmiştir. Bu verilere dayanarak şairin, 1910 senesinde, 67 yaşında vefat ettiği düşünülmektedir.

Kaynaklarda Zû`î ile ilgili yapılan değerlendirmeler Şirvânî`nin tezkiresi dışında, genellikle birbirini tekrarlar niteliktedir. Seyyid Azim Şirvânî`ye göre şairin tabiatı Arapça, Farsça ve Türkçe

şiir söylemeye uygundur. Zû`î dili doğru kullanma ve kelimeleri doğru yazma becerisine sahip, inşa ve hattatlıkta beceriklidir. Şirvânî, hattatlıkta onu Râşit ve Yâkûtla kıyaslamıştır:

"Təb'i hər növ' əş'âr-ı Fârîsî vü 'Ərəbî vü Türkîdə qâdir və imlâ vü inşâdə mâhirdür. Əl-həq ḫətt-i şikəstədə 'imâde vü nəsḥ ü ta'lîqdə Rəşîd və Yâqût`ə bərâbərdür" (Şirvani, 1883: c. I.).

Garayev, *Molla Mahmûd Zöv`i ve Onun Divanı* adlı eserinde şair ve şiirleri hakkında şöyle der:

"Şiirleri okunduğu zaman Zövi`nin dönemin imtiyazlı kişilerini çok da benimsemediği görülür. Şair, Şirvan`ın bazı beylerine methiyeler yazsa dahi şiirlerinin genel konusu zamanın adaletsizliğinin eleştirisi, ariflerin, ehl-i hâllerin, yoksulların durumlarının yansıtılması olmuştur… Zövi, yaşadığı dönemde mal mülk sahiplerinin kendini bilmezliklerini, ilim irfan sahiplerinin kıymet görmemesini, cahilliğin hüküm sürdüğü sınıfsal ayrımcılığı yermiştir… Çağdaşları Seyyid Azim ve Molla Ağa Bîhûd gibi Zövi`nin gazellerinde de dolandırıcı dini ruhaniler, iki yüzlü zahitler yerilmiştir… Zövi, yaşadığı toplumun kusurlarını ifşa etmek için şairliğin imkanlarını kullanmıştır. O dönemde Şamahı gibi her şehirde onlarca gazel şairi olmuştur ve onların büyük bir kısmı bu imkanları sadece güzelin tarifi ve mersiyeler için harcamıştır. Böylece devrin haksızlığını görmelerine rağmen görmezlikten gelmişlerdir. Zövi; onların aksine ilim ve teknolojide, yaşam tarzında yeniliklere sevinçle kucak açmıştır" (Garayev, 1979: 3-8).

Şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla Zû`î, kendi şairlik gücünü beğenmiş, hatta bir beytinde kendini döneminin Hâkânî-i Şirvânî`si olarak görmüş, şiirinin İran`da ve Turan'da da bilindiğini belirtmiştir:

Şîrvân içrə bu gün Ḫâqânî-i s̱ânî mənəm

Seḥr-i şe'rimdən təmâm Îrân u Tûrân titrəşür

(G 58/4)

Zû`î, gazellerini İranlı şairler Sâdî ve Selmân`ın görmeleri halinde kendilerinden geçeceklerini söyleyerek sanatını övmüştür:

Mən kimi şâ'ir ü mâhir ki ġəzâl-i ġəzəlim

Görsələr vâleh ü şeydâ olə Sə'd ü Səlmân

(K 14/6)

Aşağıdaki beyitlerde kendini Bahâr ve Seyyid gibi arif şair olarak değerlendirmiştir:

'Ârif u şâ'ir neçə yoldaş idüq

Hər bir işdə birbirə sîr-dâş idüq

Bəhâr ilə Seyyid-i şîrîn-kəlâm

Tâzə verən gövhər-i nəẓmə niẓâm

(M 4/5-6)

Şair, gazellerinin birinde şiirini söz gelininin saçını süsleyen tarak olarak tanımlamıştır:

Żû`iyâ zülf-i 'arûs-ı süḫənin zîvərinə

Hansı şâ'ir sözidür şânə ki derlər o bizük

(G 121/6)

Aşağıdaki beytinde şiir söylemek için ilim sahibi olunması gerektiğini, bu sebepten herkesin Zû`î gibi şair olamayacağını söyleyerek şiir gücünü övmüştür:

Hər 'elmdən âgəh gərək olsun ki desün şe'r

Żû`î kimi şâ'ir gəlübən hər yetən olmaz

(G 94/6)

Molla Mahmûd Zû`î`nin bilinen üç eseri bulunmaktadır:

Divan: Türkçe ve Farsça kısımlardan oluşan eser nestâlik hattıyla yazılmıştır. Eksik olan, üzerinde zaman zaman düzeltmeler yapılan ve bazı şiirlerin yeniden yazıldığı, hacimli tek nüshadan oluşan *Divan*`da 19`u Farsça olmak üzere 43 kaside, 13`ü Farsça olmak üzere 266 gazel, 15 mesnevi, 1 murabba, 5 muhammes, 3 tahmis, 2 müseddes, 1`i Farsça olmak üzere 2 terci-i bent, 6`sı Farsça olmak üzere 13 kıt'a, 9 rubai, 2 Farsça matla yer almaktadır. AMİA M. Fuzuli Adına Elyazmaları Enstitüsü`nde (Arşiv № Б-742) muhafaza edilmektedir.

Nasihat-ı Lokman: Zû`î`nin Arapça`dan çevirdiğini belirttiği yüz nasihat eseridir. Şair, altı beyitlik övgüden sonra otuz sekiz beyitlik "Sebeb-i Te`lîf-i Kitâb" bölümü yazmış ve yüz nasihatin çevirisini yapmıştır. Şair, "Sebeb-i Te`lîf-i Kitâb" bölümünde Nizami`nin oğluna yazdığı nasihatten bahsetmiş, Nabi`nin *Hayriyye*`sinin ismini zikretmiş, Lokman`ı Kuran`daki kıssaya gönderme yaparak övmüştür. Otuz sekiz beyitlik "Der-Berây-ı Millet" bölümüyle eser sona ermiştir. Eser toplam üç yüz elli iki beyitten oluşmaktadır. Zû`î nasihatları oğlu Muzaffer için Arapça`dan Türkçe`ye çevirdiğini belirtmiştir:

Çətindir çün 'Ərəbcə bilmək anı

Zəbân-ı Türk`ə oldum tərcümanı

(*Nasihat-ı Lokman*, 1913: 3)

Şair, nasihatlere herhangi bir ekleme yapmadığını, onu olduğu gibi çevirdiğini yazmıştır. Eğer uzatarak yazarsa nasihat/öğüt, anlamını/meramını kaybeder diye düşünmüştür. Amaç nasihat olduğu için ilave örnek ve hikâyeye gerek yoktur, diyen şair, az sözle çok şey ifade etmenin hüner olduğunu ifade etmiştir:

Oña artırmadım mən bir rəvâyət

Münâsib bir məs̱əl yâ bir ḥekâyət

Nəṣîḥət məḥv olur çün kîm köñüldən

Uzanar söz, gedər məṭlûb əldən

Bizim mənẓûrumuzdur çün nəṣîḥət

Nə lâzımdır məs̱əl, yâ kîm ḥekâyət

Müṭəvvəldən gözəldir müḫtəṣər söz

Gödək mə'nâlı olmaqdır hünər söz

Budur bâ‘iṯ ki yazdım yüz nəṣîḥət

Nə bir təmṯîl götürdüm nə ḥekâyət

(*Nasihat-ı Lokman*, 1913: 3)

Eser, mesnevi nazım şekliyle, mefâ‘îlün/mefâ‘îlün/fe‘ûlün kalıbıyla yazılmıştır. 1913 yılında Mirza Muzaffer Efendizâde tarafından Tiflis`te *Şark Matbaası*`nda eski harflerle neşredilmiştir. Eserin eski harfli basımı AMİA M. Fuzuli Adına Elyazmaları Enstitüsü`nde (Arşiv № X-666/3362) ve Azerbaycan Milli Kütüphanesi`nde (Arşiv № 8943-3/ Ʒ-85) muhafaza edilmektedir. *Nasihat-ı Lokman*`ı Maarif Abı oğlu Teymur ve Adil Ali oğlu Aslani 1993 yılında *Maarif Matbaası*`nda Kiril alfabesiyle yayımlamıştır.

Düzd ve Gazi: Nesirle yazılmış halk hikayesi örneğidir. Fars edebiyatında ve Azerbaycan edebiyatında farklı varyasyonları vardır. Zû`î`nin *Düzd ve Gazi* hikayesinin eski harfli basımı AMİA M. Fuzuli Adına Elyazmaları Enstitüsü`nde (Arşiv № X-666/5260 (2)) ve Azerbaycan Milli Kütüphanesi`nde (Arşiv № 8943-3 / Ʒ-75) muhafaza edilmektedir. On dokuz sayfadır. Hasanova (2011) ikisi Farsça ve ikisi Türkçe olmak üzere dört *Düzd ve Gazi* hikayesini hazırlayarak yayımlamıştır. Burada Zû`î`nin hikâyesinden bahsetmiş lakin yazı çevirimi yapılmamıştır. Dini içeriklidir. Hikâye, Kuran ve hadis bilgisine sahip düzdün (hırsızın) gaziyle (Muhammed ibn Gâbil ile) aralarındaki diyaloğu üzerine kurulmuştur. Olaylar Harun Abbasi zamanında Bağdat`ta geçer. Gazi bir gece ibadet ederken Hz. Muhammed`in bahçede namaz kılmayı üstün kılan hadisiyle karşılaşır. Bunu gören gazi giyinip, merkebine biner, bağ/bahçe tarafına doğru yol alır. Yolda hırsızla karşılaşır. Hırsızın elinde kılıç vardır ve o gaziden üzerindekileri çıkarıp ona vermesini ister. Gazi soyunmak istemez. Hadis ve ayetlerden örnekler vererek hırsızı ikna etmeye çalışır. Lakin hırsız gaziden daha bilgili ve hazırcevaptır. Sonunda gazi çaresiz kalır ve elbiselerini çıkarır. Zû`î, hikayesini bitirirken insanların iyi ve kötüyü ayırt etmesi gerektiğini, doğru mu yanlış mı diye sorgulamadan her söyleneni kabul etmeyip, her kelimenin, hadisin, ayetin aslını araştırmaları gerektiğini dile getirmiştir. Böyle yapılırsa İslam milletlerinin gelişeceğini, *Düzd ve Gazi*`yi yazmadaki amacının da böyle bir farkındalık yaratmak olduğunu belirtmiştir (*Düzd ve Gazi*, 1913: 19).

Düzd ve Gazi 1913 yılında Mirza Muzaffer Efendizâde tarafından Tiflis`te *Şark Matbaası*`nda eski harflerle neşredilmiştir.

Şirvan Edebi Meclisi Beytü`s-Safa ve Molla Mahmûd Zû'î

Birlikteliği, ait olma duygusunu içinde barındıran ve sosyal varlık olan insan, yaşamı boyunca farklı sosyal kimliklere ait olur. 19. yüzyılda aynı estetik duygulardan zevk alan, ortak entelektüel kaygıları ve coğrafyayı paylaşan müzisyenler, çalgıcılar, şair ve yazarlar farklı şehirlerde ayrı ayrı topluluklar oluşturmuşlardır. Yeni şairler ve şiir sevdalıları önemli şairlerin etrafına toplanarak, medreselerde veya evlerde karşılıklı edebî görüşme ve konuşma gerçekleştirmişlerdir. Zamanla bu toplantılara gelenlerin sayısı artmış ve özel meclislerin kurulmasına vesile olmuştur. Bu toplantılar/meclisler düzenli şekil alınca toplanıldığı yere, ortama veya üyelerinin terkibine göre uygun adlar almıştır (Garayev, 2012: 14-16).

19. yüzyılda Gence`de Divan-ı Hikmet, Guba`da Gülistan, Ordubad`da Encümenü`ş-Şuara, Lenkeran`da Fevcü`l-Fuseha, Şirvan`da Beytü`s-Safa, Bakü`de Mecmau`ş-Şuara, Şuşa`da Meclis-i Üns ve Meclis-i Feramuşan edebî mecliseleri mevcut olmuştur. Çalışmamızın konusunu oluşturan Molla Mahmûd Zû`î memleketi Şirvan`da faaliyet gösteren Beytü`s-Safa edebî meclisinin üyelerindendir.

Zû`î, hem klasik alanda hem de realist üslupta önemli eserlere imza atmış Seyyid Azim`in arkadaşıdır. Seyyid aynı zamanda Beytü`s-Safa edebî meclisinin başkanı olmuştur. Garayev`in (2012: 107) verdiği bilgilere göre Beytü`s-Safa ortaya çıkmadan önce Şamahı`da özel meclisler düzenlenmiş, şiir ve sanat sohbetleri yapılmıştır. Özel meclisler arasında özellikle Mirza Nesrullah Bahâr`ın etrafına toplananlar bilinmektedir. Bahâr Tebriz`e taşındıktan sonra da meclisler düzenlenmeğe devam etmiş, Beytü`s-Safa için zemin hazırlanmıştır. Bahâr`ın tavsiyesi üzerine Ahmed Ağa kervansarayında düzenlenen Beytü's-Safa meclisinin giderlerini Ali Akber Bey karşılamıştır.

Molla Mahmûd Zû`î, *Divan*`ında Farsça düştüğü bir notla Beytü`s-Safa meclisinin kuruluşunu anlatmıştır. Çevirisini aşağıda paylaşıyoruz:

"'Haccın iftiharı' Hacı Ali Akber Bey, H. 1284 (M. 1867) yılında Ahmed Ağa kervansarayında biz şairler meclis düzenleyelim diye bizim için oda ayırdı. Biz beş şaire günlük gelirimiz dışında bütün diğer harcamaları verdi. İlk önce şunu belirteyim ki, üstadımız Bahâr mahlaslı Mirza Nasrullâh Bey Tahran`a gidip melikü`ş-şuara oldu. Bahâr bir gün, bize – Seyyid, Râgıb, Bîhûd ve ben hakir Zû`î - "bu mekânın adını Beytü`s-Safa (safa evi) koyalım" dedi. Biz her birimiz Beytü`s-Safâ`yı anlatmak için şiir yazdık. Söylediğimiz birkaç şiir içerisinde, üstat benimkini beğendi. O yüzden burada yazdım" (*Divan,* 158b-159a). Zû`î yukarıdaki ifadesinden sonra, meclis ve üyeleriyle ilgili on bir beyitten oluşan Farsça bir şiir yazarak meclisi övmüştür. Şiirde, Beytü`s-Safa`nın kapısının toprağını sürmeye benzetmiş, "öyle şerefli ve faziletlidir ki, Beytü`ş-Şeref onun kölesidir" demiştir. Gökyüzündeki güneşi Beytü`s-Safa`nın kapısının dilencisi olarak gören şair, meclisin kapısını Kabe'ye, içini cennete ve kendisini de Havernak sarayına benzetmiştir. Mescidü`l-Aksa`ya benzeyen bu meclisin önderi ise, ariflerin imamı olan Bahâr`dır. Onun şiirinin büyüsüyle dünyada mucizeler oluşmaktadır (*Divan,* s.159a).

Bazı kaynaklar (Gasımzade 1974: 390 ve Köçerli 2005: 101), meclisin Mehemmed Safa`nın evinde düzenlendiği için Beytü`s-Safa/Safa`nın evi adını aldığını belirtmektedirler.

Meclise Seyyid Azim`den sonra Molla Ağa Bîhûd başkanlık etmiştir. Zû`î`nin ismini zikrettiği Bahâr, Seyyid Azim Şirvânî, Râgıb ve Bîhûd`dan başka Alakber Zuhûrî, Nâseh, Mirza Nasullâh Dîde, Muhammed Safâ, Mirza Muhammedhasan Nâle vb. de meclis üyelerinden olmuştur. Garayev`in (Garayev, 1987: 110) verdiği bilgiye göre meclise bazen şairlerle beraber Şirvân`ın meşhur müzisyen ve şarkıcıları da katılmıştır. Meclis üyeleri ve farklı meclisler arasında yazışmalar ve yarışmalar düzenlendiği aşağıda sunulacak örneklerden anlaşılmaktadır.

Diğer edebî meclislerde olduğu gibi Beytü`s-Safa meclisinde de büyük ölçüde Doğu şairlerinin eserleri tetkik edilmiş, Azerbaycan ve Doğu tarihi öğrenilmiştir (Garayev, 2012: 113). Doğu – İranlı şairlerden Firdevsî, Sâdî, Hâfız; Azerbaycanlı şairlerden Nizâmî, Fuzûlî, Vâgıf vb. beğenilip öğrenilen, şiirlerine nazireler yazılan şairlerdendir. Meclis üyeleri sadece eskilere değil çağdaşı olan güçlü şairlere de nazireler yazmışlardır. Bunların başında Seyyid Azim Şirvânî, Meclis-i Üns meclisinin başkanı Hurşidbânû Nâtevân gelmektedir. Beytü`s-Safa, 1892 yılına kadar faaliyet göstermiştir[5].

Klasik şiiri devam ettirenlerin önemli bir kısmı Azerbaycan`ın farklı bölgelerinde faaliyet gösteren edebî meclis üyeleri olmuştur. Bu yüzyılda nazirecilik geleneği edebî meclislerin de etkisiyle önemli yer tutmuştur. Zû`î de nazireler yazarak, çeviriler yaparak Fuzulî, Sâdî, Hâfız, Kânî-

[5] Bu meclisten yaklaşık yüz yıl sonra, 1990`larda Şamahı`da Beytü`s-Safa Devamcıları adlı bir meclis oluşturulmuştur. Başta yirmi üyeyle başlamış, zamanla sayısı artmıştır. Bu meclisin teşkil edilmesinin sebebi, eski meclis geleneğini devam ettirmektir. 2016'dan itibaren, Şirvanlı Seyfeddin Geniyev tarafından *Beytü`s-Safa Devamcıları* adlı bir dergi de çıkarılmaya başlanmıştır (Geniyev 2010: 20).

i Şirâzî, Hâfız-ı Şirâzî, Hâkânî-i Şirvânî, Seyyid Azim gibi şairleri beğendiğini, bu şairlerden etkilendiğini göstermiştir.

Zû`î`nin etkilendiği şairlerin başında Fuzûlî gelir. Fuzûlî etkisi, 19. yüzyılda yaşamış ve edebî meclis üyesi olmuş birçok şairde görülmüştür. Örneğin, Beytü`s-Safa meclisinde düzenlenen bir yarışma için Zû`î, Fuzûlî`nin "olmaz" redifli gazeline bir nazire yazmıştır. Zû`î, Fuzuli`nin "eylərəm" ve "dediler" redifli gazellerini de tanzir etmiştir. Garayev (1979), Zû`î`nin "dediler" redifli 59. gazelinin ilk iki beytini yazarak "Fuzuli`ye naziredir" diye not düşmüştür. Fuzuli ve Zû`î`ye ait gazellerin matla beyitleri aşağıdaki gibidir:

Fuzuli: Gönülde min gamum vardur ki pinhân eylemek olmaz
Bu hem bir gam ki il ta'nından efgân eylemek olmaz
(Tarlan, (t.y.): 293)

Zû`î: Baña ol mâh-ı bî-mehrim iki ay var ki râm olmaz
Bu nöqṣânım de bir gəlməz əcəl 'ömrim təmâm olmaz
(G 93/1)

Fuzuli: Ney kimi her dem ki bezm-i vaslunı yâd eylerem
Tâ nefes vardur kuru cismümde feryâd eylerem
(Tarlan, (t.y.): 293)

Zû`î: Gecələr kim qayd-ı zülfüñ ey pərî yâd eylərəm
Tâ səḥər dîvânələr tək ay u fəryâd eylərəm
(G 127/1)

Fuzuli: Dehenin derdüme dermân dediler cânânun
Bildiler derdümi yohdur dediler dermânun
(Tarlan, (t.y.): 293)

Zû`î: Dəhənin dil-bərimün çeşme-i ḥeyvân dedilər
Kim inanur bu sözə güzgüdə böhtân dedilər
(G 62/1)

Zû`î`nin beğendiği ve nazire yazdığı diğer isim Kânî-i Şirâzî`dir. Şair, Farsça yazdığı 3. kasidesinin 27. beytinde adı geçen şiirini Kânî-i Şirâzî`ye nazire olarak yazdığını belirtmiştir. Yine Farsça yazdığı 9. kasidesinin kenarında eski yazı ile "Hâkim Kaânî-i Şirâzî`ye naziredir." notuna rastlanmıştır. (*Divan*, 148a).

Zû`î`nin rint meşrep üslubu ve yaptığı çeviriler onun Hâfız-ı Şirâzî`yi de beğendiğini göstermektedir. Garayev (1979), *Divan*`da bulunan ve aşağıda matla beytini verdiğimiz 215. gazelin Hâfız`dan çevrildiğine dair not düşmüştür. "qılə" redifli bu gazel *Divan*`da beş beyitten oluşmasına rağmen, Garayev altı beyit olarak yazı çevirimini yapmış ve aşağıda sunduğumuz makta beytinin de şaire ait olduğunu belirtmiştir:

Hər kim istər özini ġüṣṣədən âzâdə qılə
Olmasun kim ṭələb-i rûzî nihâdə qılə
(G 215/1)

Żû`i tək Hâfizün əşârını Türkî eləyib

Ḫəlq mə'nâsını bilməklik içün sâdə qılə

(Garayev, 1979)

Divan`da, aşağıda matlaını verdiğimiz 112. gazel için "Hâfız`ın şiirinin bu vezinde ve o kafiyede tercümesidir." ifadesi derkenar olarak yazılmıştır (*Divan*, 133a):

Ẓuhûr etmiş cəhânda bî-vəfâlıq

İtübdür râh-ı rəsm-i âşnâlıq

(G 112/1)

Şairin Hâkânî-i Şirvânî`den etkilendiğini gösteren beyitleri de mevcuttur. O, bir beytinde kendini Şirvan`ın ikinci Hâkânî`si diye adlandırırken diğer beyitlerde Râhil mahlaslı çağdaşı şairi de Hâkânî ile kıyaslamıştır:

Şîrvân içrə bu gün Ḫâqânî-i ṣânî mənəm

Seḥr-i şe'rimdən təmâm Îrân u Tûrân titrəşür

(G 58/4)

Râḥil təḫəllüṣ ol ki qılur kûr dîdəsi

Gər olsə həm-nəbərd yüz İsfəndiyâr ilə

Ḫâqânî-i zəmânədi hər növ' şe'rdə

Feyz-i cəhânə gün kimidür iştihâr ilə

(K 21/10-11)

Zû`î`nin büyük ölçüde etkilendiği diğer şair ise arkadaşı, üyesi olduğu Beytü`s-Safa edebî meclisinin başkanı Seyyid Azim Şirvânî`dir. Bunu birbirlerine yazdıkları manzum mektuplardan ve şiirlerinde kullandıkları ifadelerden anlamak mümkündür. Örneğin, aşağıdaki beyitlerde Şamahı Mısır`a, tatlı sözlü Seyyid Azim ise Hz. Yusuf`a benzetilmiştir. Şair, arkadaşının hasreti ile kalbi dağlanmış Ferhât`tır. Şairin incinmiş gönlünün zevki, kederli gönlünün derdine sevinç olan Seyyid`dir ve o fazilet ve manevi hasletler denizidir:

'Əzm-i Şirvân eyləyüb bir dil-bər-i şîrîn-süḫən

Dâğ-ı qəlb-i ḫəstə-i Fərhâd içün şəkkər gəlüb

Ey şəbâ get cânib-i Miṣrə Züleyḫâyə sölə

Kim Şəmâḫı miṣrinə bir Yûsif-i dîgər gəlüb

(G 21/2-3)

Bəlî çıqsun nə gûnə sâḥət-i Şîrvân ḫəyâlımdan

Kim ol gülşəndə bir Seyyid kimi şîrîn-zəbânım var

(K 7/9)

Bəhâr ilə Seyyid-i şîrîn-kəlâm

Tâzə verən gövhər-i nəẓmə niẓâm

(M 4/6)

Zû`î, Seyyid'le beraber Bîhûd ve Bahâr`ı da sevmiş, saymış ve onlardan övgüyle bahsetmiştir. Seyyid, Bahâr ve Bîhûd aynı meclis üyeleri oldukları için birbirlerinden karşılıklı olarak etkilenmişlerdir. Örneğin, aşağıdaki beyitlerde şair; Seyyid, Bahâr, Bîhûd ve Râgıb ile sohbet arkadaşı olduklarını ve aşk şiirleri yazdıklarını anlatmıştır. Şair parlak/zarif/nükteli şiirini görünce Bîhûd, Seyyid, Bahâr ve irfan denizinin sarsılacağını belirterek şairlik kudretini de övmüştür:

Müṣâḥibimdi Bəhâr ilə Seyyid ü Bîḫûd

Rumûz-ı 'eşqdə hər ləḥẓə bəḥs edən günlər

(G 67/3)

Bîḫûdlə Râġib idi həmîşə müṣâḥibim

Həm-dəm müdâm Seyyid-i şîrîn-zəbân idi

(G 242/4)

Żû`iyâ görcək mənim bu âbdâr əş'ârımı

Bîḫûd u Seyyid [ü] Bəhâr bəḥr-i 'ürfân titrəşür

(G 58/5)

Zû`î, *Divan*`ında Şirvanlı olduğunu belirttiği Garip mahlaslı şaire 15 beyitten oluşan methiye yazmış, onun şiirinin inci saçtığını belirtmiştir. Bu şairin meclis üyesi olup olmadığına dair bilgiye rastlanmamıştır:

Gəlmişdi bəḥr-i nəẓmün fəvərânə ey Ġərîb

Saçmışdı hər ṭərəf neçə dür-dânə ey Ġərîb

Gördükdə şe'rivi köñül ol növ' şâd olub

'Âşiq yetəndə şâd olı cânânə ey Ġərîb

(K 3/1-2)

Zû`î, Guba sakini Molla Ağa için yazdığı methiyede, İranlı Sâdî`nin meşhur bir beytini örnek vermiştir:

اکر خنظل خوری از دست خوشخوی

به از شیرینی از دست ترش روی[6]

[6] Huyu güzel, güler yüzlü birinin elinden acı yemek, asık suratlı birinin elinden tatlı yemekten daha iyidir.

Şair, 9. mesnevisinde Sâdî`yi ilim ve irfan sahibi olarak görmüş ve hikmette Lokman`dan daha üstün olduğunu belirtmiştir. Onun giyim kuşamla hüner sahibi olunmayacağını anlatan iki beytini örnek vermiştir:

Bu mis̱âlı söləyüb ṣâḥib-i 'elm ü 'ürfân

Sə'dî ol kim onə ḥikmətdə yetüşməz Loqmân

Buyurub şəḫṣ libâs ilə hünərmənd olmaz

Rəngi ağ olmaq ilə duz gəlübən qənd olmaz

در کژا غنده باید بود

بر مخنّث سلاح جنگ چه شود

حاجت بکلاه برکی داشتنت نیست

درویش صفت باش کلاه ترتری دار[7]

(M 9/14-17)

Meclis başkanı Seyyid Azim Şirvânî edebi yönü ile örnek oluşturmakla beraber, bir arkadaş, büyük olarak da meclis üyelerini düşünen, onları yönlendiren, koruyup kollayan aydın olmuştur. O diğer meclis üyesine yazdığı mektuplarda/şiirlerde Zû`î`nin ismini zikretmiştir. Örneğin, Seyyid, Meclis-i Feramuşan`ın üyesi Abdullah Bey Asi ve Hudadad Bey`in ölümü üzerine yazdığı terkib-i bent biçimindeki mersiyesinde Zû`î`den şöyle söz etmiştir:

Seyyid-i bəxti qəranın günü oldu qarə

Zövinin çeşminə məcmui-cahan tar oldu

(Şirvani, 2005: 78)

Asi`ye yazdığı bahariyyede Seyyid, Zû`î`den şöyle bahsetmiştir:

Nə kim ki, badə edər rəf möhnətü dərdim

Nə qəmli xatirimə Zövi qəmküsar olacaq

Səfa ilə gələcək nəzmü nəsri Şirvanə

Görüb o nəzmləri Zövi şərmsar olacaq

(Şirvani, 2005: 156)

[7] Savaşta giyilen elbise içindeysen/giyindiysen adam/er olman lazım. Adam olmayan insana savaşta silah vermenin ne faydası?! Bereki (derviş ve şeyhlerin taktığı şapka) külah takmana gerek yok, dervişlerin huyuna sahip ol da başında Tatar şapkası olsun (*Divan*, 29a).

Şirvânî, Asi`ye gönderdiği terci-i bendinde diğer meclis üyeleri ile beraber Zû`î`nin de adını anmıştır:

Şikəst et Bixuda cami-şərabı

Dürüst et Zöviya əsbabi-taət

(Şirvani, 2005: 159)

Mehemmettağı Gumri`ye yazdığı kasidede ise Zû`î`ye yardım etmesini istemiştir:

Fütüvvət qıl əlin tut Zöviyi-bixanimanın kim

Muradın aləmi-fanidə şahi-Lafəta versin

Sonuç

Sonuç olarak; 19. yüzyılda Rusya ve dünyada gelişen olaylar Azerbaycan`a da yansımış, şairler yeni gelişmelerden etkilenmiştir. Zû`î de bu şairlerden biridir. O, klasik tarzda şiirler -özellikle gazeller- yazan bir şair olmasına rağmen dönemin realizm akımından etkilenmiş, toplumsal sorunları ve felsefi konuları da şiirlerine – daha çok kaside ve mesnevilerine -yansıtmıştır.

Molla Mahmûd Zû`î`nin hayatı ve edebî kişiliği ile ilgili bilgi veren en eski kaynaklar Seyyid Azim Şirvânî`nin *Tezkiretü`ş-Şuara*`sı (1883) ve Feridun Bey Köçerli`nin *Azerbaycan Edebîyatı* (2005) eseridir. Adı geçen eserlerden anlaşıldığı üzere bu yapıtlar yazılırken Zû`î henüz hayattadır. Daha sonra Nasreddin Garayev (1979) Molla Mahmûd Zû`î ve *Divan*`ı üzerine araştırma yapmıştır. Bundan sonra yapılan araştırmalar genellikle birbirini tekrarlar niteliktedir.

Zû`î, mollalık yapmış, lakin şiirlerden anlaşıldığına göre bu meslekten hoşnut olmamıştır. On iki yıldan fazla öğretmenlik yapmış, ticaretle uğraşmış, hatta hayatının bir döneminde ayakkabıcılık da yapmıştır. Seyyid Azim şairin hattatlık yaptığını söylemiş, onu meşhur hattatlar Yakut ve Raşitle kıyaslamıştır.

Şair, memleketi Şirvan`ı sevmiş, burada yaşadığı dönemleri özlemle anmıştır. Muğan`da ve Guba`da görev yaptığı/yaşadığı sıralarda sıkıntı yaşamış, buradaki hayatından hiç memnun olmamıştır. Bir şiirinden Bakü`de bulunduğu ve Semender mahlaslı şairle görüştüğü anlaşılmaktadır. Farsça düştüğü bir nottan yedi evlat sahibi olduğu, evlatlarının bazılarını kaybettiği anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda Zû`î ile ilgili yapılan değerlendirmeler olumlu yöndedir. Seyyid Azim Şirvânî`ye göre şairin tabiatı Arapça, Farsça ve Türkçe şiir söylemeye uygundur. Zû`î dili doğru kullanma ve kelimeleri doğru yazma becerisine sahip, inşa ve hattatlıkta beceriklidir. Şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla Zû`î, kendi şairlik gücünü beğenmiş, hatta bir beytinde kendinin döneminin Hâkânî-i Şirvânî`si olduğunu, şiirinin İran`da ve Turan'da da bilindiğini belirtmiştir.

Molla Mahmûd Zû`î`nin bilinen üç eseri bulunmaktadır: *Divan*`ı, *Nasihat-ı Lokman* adlı Arapça`dan çevirdiğini belirttiği yüz nasihatı ve *Düzd ve Gazi* adlı nesirle yazılmış halk hikayesi.

Şair 19. yüzyılda Şirvan`da faaliyet gösteren Beytü`s-Safa edebî meclisinin de üyesi olmuştur. Beytü`s-Safa aynı entelektüel kaygıları, aynı zevk ve düşünceyi paylaşan şairlerin Seyyid Azim gibi güçlü şair etrafında toplanması ile oluşmuştur. Bu şairler bir araya gelerek Doğu ve Azerbaycan edebiyatını tetkik etmiş, eski şairlere nazire yazmış, yazdıkları şiirlerin en iyisini seçmek için yarışmalar düzenlemiş, bir nevi son demlerini yaşayan klasik şiiri hayatta tutmaya çalışmışlardır. Zû`î, bu meclisin övgüsüne şiir yazmıştır. Şair, diğer meclis üyeleri gibi İranlı ve Türk şairlere nazireler yazmış, çeviriler yapmış, böylece onları beğendiğini, onlardan etkilendiğini göstermiştir. Bu şairler Fuzûlî, Kânî-i Şirâzi, Hâfız, Sâdi ve Selmân, Nâbî; çağdaşları Seyyid Azim, Bîhûd, Râhil,

Râgıb, Semender vb.`dir. Zû`î`nin şiirlerinden anlaşıldığına göre Şirvan`da olduğu zamanlar meclisin aktif üyesi olmuş, meclis üyeleri, özellikle de meclis başkanı Seyyid Azim tarafından sevilmiş ve sayılmıştır. Şair şiirlerinde bu günlerini hep özlemle yad etmiştir. Meclis üyeleri birbirlerinden karşılıklı olarak etkilenmişlerdir.

Zû`î hem sayı hem de üslup bakımından rint meşrep gazel şairidir. Gazellerinde genellikle klasik şiirin geleneksel gazel anlayışına uygun konular işlemiştir. Peygamber övgüsüne yazdığı üç gazeli, tasavvufu konu alan ve bir meclisi betimleyen gazelleri de mevcuttur. Eski geleneği reddetmeyen şair dönemin bünyesinde oluşturduğu düşünce ve duyguları göz ardı etmemiş, realizm akımının, mahallileşme akımının etkisiyle eserler vermiştir. Kaside ve mesnevilerinde daha çok sosyal meselelere değinmiş, felsefi konuları işlemiştir. Yeni tipli okulları, gazetelerin yaptığı faaliyetleri desteklemiş; tren, telgraf gibi gelişmelerden heyecanlanmış; halkını eğitim görmeğe, çocuklarını okula göndermeğe davet etmiştir. Oğluna Arapça ve Farsça ile beraber Fransızca ve Rusça`yı da öğrenmeyi öğütleyerek bir nevi düşünce yapısını ortaya koymuştur. Mesnevilerin hacmi o dönemde birçok şairde görüldüğü gibi kısadır. Hz. Ali övgüsüne yazdığı kaside dışında klasik geleneği devam ettiren dini kaside ve mesneviler yazmamıştır. İslam`ı bilinçli şekilde benimseyen ve halkının da bu yönde benimsemesinden yana olan eğitimcidir. *Divanı*`nda yer alan nazım şekillerinde klasik gelenekten farklı durumlar gözlemlenmiştir. Örneğin, *Divan*`da bulunan 1., 2. ve 4. muhammes musarra beyitle başlamış ve diğer 5 mısradan oluşan bentlerin son mısrası baştaki matla beyitle aynı kafiyede kafiyelenmiştir. 3. muhammesi ise 2 beyitlik kıt'a ile başlamıştır. Bu bakımdan eserleri hem muhteva hem de şekil yönünden yenilikçidir. Bütün bunlara rağmen Zû`î edebiyat tarihlerinde birinci dereceli şair olarak değerlendirilmemiş, hatta bazı kaynaklarda hakkında bilgi verilmemiştir. Şairin Divan`ı ayrı çalışmanın konusu olduğu için burada üzerinde geniş şekilde durulmamıştır.

Molla Mahmûd Zû`î, 19. yüzyılda yaşamış ve o dönem değişim sürecini yansıtan bir şairdir. Amacımız dönemin bir parçası olan şairi elimizden geldiğince doğruya yakın bir şekilde incelemek ve onu literatüre kazandırmaktır.

KAYNAKÇA

Akpınar, Y. (1994). *Azeri Edebîyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Aliyeva, T. (2019). Molla Mahmûd Zû`î Divanı (İnceleme-Metin-Bağlamlı Dizin-İşlevsel Sözlük). Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati (2006), Şark-Garb Yayınları, III. Cilt.

Araslı, H. (1956). *XVII-XVIII. Asır Azerbaycan Edebîyatı Tarihi*. Bakü: Azerbaycan Üniversitesi Neşriyatı.

Araslı, H. (1960). *VII-XII Asırlarda Azerbaycan Edebîyatı. Azerbaycan Edebîyatı Tarihi*. Bakü: Azerbaycan Üniversitesi Neşriyatı.

Askerli, Z. (2005). *XIX Asır Azerbaycan Şiiri Antolojisi*. Bakü: Şark-Garp.

Bayram, Ö. (t.y.). *Tezkiretü'ş-Şu'ara. Giriş ve Metin* [Elektronik Sürüm]. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. I. Cilt.

Bünyadov, Z. M. ve Yusifov, Y. B. (2005). *Azerbaycan Tarihi*. Bakü: Çırak Neşriyatı.

Ceferzade, A., Geniyev, S. ve İsmayılova M. (1999). *Şirvanın 350 Şairi*. Bakü: Ünsiyet. Üç Kitapta - I kitap.

Ceferzade, A. (15.12.1977a). Medeni İrsimizden. Beytü`s-Safa Edebî meclisinde Keçirilmiş Bir Yarış Hakkında. *Yeni Şirvan Gazetesi*. s.4.

Ceferzade, A. (15.12.1977b). Medeni İrsimizden. Beytü`s-Safa Edebî meclisinde Keçirilmiş Bir Yarış Hakkında. *Yeni Şirvan Gazetesi*. s.4.

Ceferzade, A. (30.01.1975). Medeni İrsimizden. Mirza Mahmûd Zui. *Yeni Şirvan Gazetesi*. s.4.

Geniyev, S. (2010). *Beytü`s-Safa Edebî Meclisi*. Bakü: Elm ve Tahsil Neşriyatı.

Garayev, N. (1979) *Molla Mahmûd Zöv`i və Onun Divan`ı*. AMİA M. Fuzuli Adına Elyazmalar Enstitülü, E/Arxiv № 116 (178)).

Garayev, N. (1987). *Poetik Meclisler*. Bakü: Yazıcı.

Garayev, N. (2012). *XIX. Asır Azerbaycan Edebî Meclisleri*. Musalı, V. (Yay. Haz.). Bakü: Elm ve Tahsil.

Gasımzade, F. (1974). *XIX. Asır Azerbaycan Edebîyatı Tarihi*. (2. bs.) Bakü: Maarif Neşriyatı.

Gayıbov, H. E. (2013). *Azerbaycan`da Meşhur Olan Şuaranın Eşarına Mecmuadır*. Bakü: Elm ve Tahsil Neşriyatı. C. IV.

Köçerli, F. B. (2005). *Azerbaycan Edebîyatı*. Gazenferkızı, R. (Yay. Haz.). Bakü: Avrasya Press. C. 2.

Köçerli, F. B. (2005). *Azerbaycan Edebîyatı*. Gazenferkızı, R. (Yay. Haz.). Bakü: Avrasya Press. C. 1.

Memmedov, K. (2003). *Mirza Mahmûd Zöv`i`nin Hayatı ve Divan`ından Seçmeler*. Lisans Bitirme Çalışması, Qafqaz Üniversitesi, Bakü.

Mo‘in, M. (1992). A Persian dictionary. Tahran: Amir Kabir Publishing Corporation.

Özgül, M. K. (2012). XIX. Asrın Özel Bir Edebiyat Mahfeli Olarak Encümen-i Şuara. Ankara: Kurgan Yayınları.

Sabir, M. A. (2004). *Hophopname*. Memmedov, M. (Yay. Haz.). Bakü: Şark-Garb Yayınları. I. ve II. Ciltler.

Steingass, F. (1947). *Persian – English Dictionary*. (3. bs.). London.

Şirvani: A. (1883) *Tezkiretü'ş-Şu'ara*. AMİA M. Fuzuli Adına Elyazmalar Enstitülü, Arxiv 5 G3/29 I. ve II. Ciltler.

Şirvani: A. (2005). *Seçilmiş Eserleri*. Rüstemov, S. (Yay. Haz.). Bakü: Avrasya Press. C. II.

Tarlan, A. N. (t.y). *Fuzuli Divanı Şerhi*. [Elektronik Sürüm]. Akçağ Yayınları.

Vakıf, M. P. (2004). *Molla Pənah Vakıf Eserleri*. Araslı, H. (Yay. Haz.). Bakü: Şark-Garb Yayınları.

Zû`î M. M. (1913). *Düzd ve Gazi*. Efendizade, M. M. (Yay. Haz.). Tiflis: Şark Matbaası.

Zû`î M. M. (1913). *Nasihat-ı Lokman*. Efendizade, M. M. (Yay. Haz.). Tiflis: Şark Matbaası.

Zû`î M. M. *Divan*. AMİA M. Fuzuli Adına Elyazmalar Enstitülü, Arşiv № Б-742/2915.

Zû`î, M. M. (1993). *Nasihat-ı Lokman*. Teymur, M. ve Aslani, A. (Yay. Haz.). Bakü: Maarif.